

FARKAS Lajos

∴ vallástörténész, a dunaujvárosi Intercisa Múzeum igazgatója
∴ igazgato.intercisamuz@gmail.com

KARANCS – KŐ – SEPSE

Karancs – Kő – Sepse

Karanč – Ke – Šepše

A határon túli magyarság legkisebb népessége – Szlovéniát leszámítva – a horvátországi Drávaszögben található. A betelepülő magyarság korán megállapodott ezen a bibliai bőséggel megáldott vidéken. A reformáció baranyai elindítója Sztárai Mihály laskói prédikátor, a hatalmas siklósi főúrnak, koronaőrnek, sőt királyjelöltnek, Perényi Péternek udvari papja volt. Művei nagy részét Laskón írta.

1576. augusztus 16-án és 17-én zsinatot tartott 40 református prédikátor Hercegszöllősen, hogy egyházi törvényeket hozzanak, s ezekkel szabályozzák a baranyai református magyarok életét. E zsinat több száz évre meghatározó jelentőséggel bírt, és hatása még ma is érződik mind az anyaországban, mind a Drávaszögben. Jelentősége abban rejlik, hogy itt iktatták be először törvénycikkbe az iskolák megalapításának szükségességét, és rendeletbe foglalták az egyházi anyakönyvvezetést is.

Kulcsszavak: Drávaszög, kereszténység, magyarságtudat, megtartóerő, örökös advent, megmaradás a szülőföldön

A trianoni békeszerződés Magyarország déli végeinek levágásával leválasztotta az anyaországi református egyház tiszántúli és dunántúli egyházkerületeinek legdélebbi és egyben anyagilag legelesettebb részeit is. A kisebbségi sorban élő délvidéki reformátusok kezdettől fogva a mai napig rászorulnak mások támogatására, ezért nem tudnak úgy segíteni egyházukon, ahogy szükséges lenne.

A határon túli magyarság legkisebb népessége – Szlovéniát leszámítva – a horvátországi Drávaszögben található. A Duna és a Dráva találkozásában elterülő területet nevezik Drávaszögnek, amely fekvése folytán a két nagy folyam ölelésében a népek és kultúrák választóvonalá volt a történelem folyamán. A betelepülő magyarság korán megállapodott ezen a bibliai bőséggel megáldott vidéken. Falvaikat a XII. század első okleveles említéseitől egészen napjainkig változás nélkül nevezi meg a magyarság (LÁBADI).

Az 1991-es népszámlálás ötven apró drávaszögi települést említ, ahol a magyarság zöme él. Legtöbben 1941-ben voltak: 24 145 fő. Fogyatkozásuk a magyar nyelvterületen viszont a letragikusabb lett, 1991-ben már csak 8956-an vallották magukat magyarnak. Az 1991-es háború csak tovább rontott a helyzeten, mintegy 3000 magyar hagyta el Baranyát (LÁBADI). A háború befejeztével a megmaradt, de igencsak megfogyatkozott magyarság nagy reményekkel kezdte meg a károk szanálását, és történelme folyamán nem először kezdett új életet saját szülőföldjén. Ez a legkisebb magyar közösség szenvedett a legtöbbet, s ha fogyatkozva is, de sikerült megmaradnia. Az egyik megtartó erő az egyház volt. A református lelkipásztorok, valamint a római katolikus plébánosok mindig a néppel tartottak, támaszai voltak a magyarságnak, osztoztak sorsában. A református vallás nagy hatást gyakorolt erre a nemzetrésze, kultúrájára, gondolkodására és életére.

Három baranyai települést vizsgáltam: Karancsot, Kőt és Sepsét. Mindhárom községben a reformátusok vannak többségben, a lelkipásztoruk pedig a sógorom. Így személyesen ismerem sorsukat, közösségeiket, többször módomban volt osztozni örömeikben és bánatukban. Csodálatraméltó az a bizakodás, ami jellemzi őket, pedig egy kis magyar szigetet képeznek a nagy délszláv tengerben.

A kommunista rezsim alatt egyféle „szocialista nagybirtok” lett egész Drávaszög. Két nagyvállalat (az egyik belgrádi illetőségű) gazdálkodott az államosított földeken, nagyfokú segítséget nyújtva ahhoz, hogy a kommunista arisztokrácia egyik reprezentáns területévé váljék a halban, vadban és vízben oly gazdag baranyai háromszög. Sepsétől nem messze helyezkedik el a tökösi kastély, Tito számtalan vadászrezervátumának egyik központja. A szocialista időkben a magas szintű, nagy hagyományú szőlőkultúra leromlott, olcsó és rossz állami tömegborok kerültek ki e tájról (DOMONKOS 17).

Tanulmányomban megpróbálom bemutatni a drávaszögi magyarságot, pontosabban a karancsi, sepei és kői magyarságot. Horvátországi adatgyűjtésemben pedig a karancsi, kői és sepei református egyházi jegyzőkönyvekre, valamint az évente megjelenő Református Évkönyvre támaszkodtam, és így szakirodalmi kutatásokat végezhettem, felhasználva az egyházi levéltár forrásait.

1. FÖLDRAJZI FEKVÉS ÉS TÖRTÉNELEM

Karancs, Kő és Sepse a mai Horvátország területén, a Baranyai háromszögben, pontosabban a Drávaszögben található. Ez már 60-80 ezer éve is emberlakta hely volt. A kő- és rézkori kultúra első leletei már i. e. 25 000 tájáról előfordulnak. Négy évszázadon át volt részese Baranya is az antik

világbirodalom jólétének és civilizációjának. A római hatalom fokozatosan gyengült a betörő barbár népekkel vívott csaták folyamán, sőt egy 17 évig tartó pestis is megtizedelte a baranyai lakosságot. Attila hunjai 441 körül szerzik meg ezt a vidéket (BARANYAI 16–21). A honfoglaló magyarok a 10-11. századra tehető megtelepedésük során a Drávaszögben szlávok és avarok töredékeit találják, de ezek nagyon gyorsan beolvadnak a többségi magyarságba. Feltételezhetjük, hogy a csúzai templom, fenn a parton, a római Burgus helyén épült, a hercegszöllősi református templom pedig, mely uralja az egész vidéket, a római Castrum alapköveiből nőtt ki – valószínűleg a 4. században. Közélemben volt a rómaiak dunai kikötője, ahol a 60-as években előkerült egy római házi istenszobor (mely eltűnt a vörösmarti múzeumból). Laskón is volt római erődítmény, a mai templomdombon (FARAGÓ). Itt a református templom egyik része a római erődítmény vagy szentély alapkövein fekszik. A templom déli oldalán megtalálták a tábor hajdani tűzhelyének maradványait. Római pénzek, urnák, katakombák, pecsétgyűrűk, téglák kerültek ki a föld alól. A legérdekesebb egy fogadalmi kő, amelyet a templom északi oldalába építettek be. Óshonos magyar lakosság leszármazottai ma Vörösmart, Csúza, Sepse, Kő, Hercegszöllős, Karancs, Kopács, Laskó és Várdaróc községekben élnek a később bevándorolt magyarsággal együtt. Ezek a falvak talán azért vészelték át a történelem viharait, mert a Duna árterülete és a Báni-hegy védelmet nyújtott számukra. Az itteni népek múltját kutatva a török defter a legszavahihetőbb, legkevésbé részrehajló okmány. Ennek az adókönyvnek a *Baranyai haza* című fejezetéből, az 1554-ben összeírt lajstromból kitűnik, hogy a Drávaszög minden magyar faluja megvan, s más nemzetiségűek még nincsenek. A hódoltság első évtizedeiben a szegények nem fizettek adót, nem is tartják őket nyilván az adóösszeírásokban. Az 1570-80-as években viszont már majdnem minden családfő köteles adót fizetni. A defterekből kitűnik, hogy itt még jelentéktelen a délszláv beköltözés. A török uralom utolsó évtizedeiben szerbeket telepítenek a Drávaszögbe, hogy legyen, aki megművelje a földet (BARANYAI 89). A tatár- és a török-dúlást követően Kő, Karancs és Sepse szinte teljes mértékben magyar anyanyelvű lakossága újjáépíti a három települést. A török veszedelem elmúltja után a magyar lakosság főleg Bácskából, de Kiskunhalasról, Hódmezővásárhelyről és a Sárköz vidékeiről érkezett. Érdekes, hogy a török elől például Kiskunhalasra menekült baranyaiakat, amikor visszatértek szülőföldjükre, több halasi lakos is elkísérte, és letelepedtek ezen a vidéken.

Ezekben a zivataros időkben Baranyából indult el egy országos hatású szellemi mozgalom: a reformáció. Az új hit szervesen érintette mindhárom települést, akárcsak Baranya jó részét is. A reformáció baranyai elindítója Sztárai Mihály laskói prédikátor, a hatalmas siklői főúrnak, koronaőrnek,

sőt királyjelöltnek, Perényi Péternek udvari papja volt. Művei nagy részét Laskón írta, Karancstól, Kőtől 30 kilométerre. Itt született meg a XVI. század magyar irodalmának egyik hitvitázó drámája: *Az igaz papságnak tiköre* (Magyaróvár, Huszár Gál sajtóján, 1559). Sztárai Laskón iskolát is vezetett, így az egész Drávaszögben odaseregülő diákjaival előadhatta darabjait, ezáltal Baranya magyarsága akkor találkozhatott először az élő magyar irodalommal. Sztárai elkötelezett író is volt, ezt azok az irodalmi viták is bizonyítják, amelyeket a kor másik kimagasló alakjával Méliusz Juhász Péter tiszántúli tudóssal folytatott. Méliusszal ellentétben Sztárai felekezeti szempontból mindvégig megmaradt Luther álláspontján. Egy biztos: a Drávaszögben és így Karancson, Kőben és Sepsén sem alakulhatott volna ki a református vallás, ha nincs Sztárai Mihály. Őt Laskón és a Drávaszögben Szegedi Kis István, az országos híru lelkész, sőt teológiai körökben Európa-szerte ismert író követi, aki még tevékenyebben terjesztette Luther hitét és nézeteit.

A reformáció műveként emlegetik a XVI. században alapított vörösmarti gimnáziumot, melynek története szorosan összefonódik Baranyában a reformáció eseményeivel. E gimnáziumnak vannak karancsi, sepei és kői tanulói is. Ezek a tanulók később visszatérnek településükre, és otthon befolyásos emberek lesznek, akik nagyban hozzájárulnak ahhoz, hogy a református hit gyökeret verhessen e három faluban, ezek Beythe István (1532–1612) lelkész és tanító, Kákonyi Péter prédikátor és költő. A vörösmarti iskola mintegy száz évig működhetett zavartalanul. Változó hírüek, sőt változó fokozatúak voltak akkor ezek a református iskolák, attól függően, hogy milyen átadóképességük, műveltek és lelkesek voltak a tanítói. A római, görög nyelvi és a műveltségi képzés volt túlsúlyban minden egyéb tantárgy fölött. A legnagyobb, sőt egyedüli szakképzési cél a lelkésszé való kiképzés. Amikor ez sikerült, az iskola főiskolai szintre emelkedett.

1576. augusztus 16-án és 17-én zsinatot tartott 40 református prédikátor Hercegszöllősen, hogy egyházi törvényeket hozzanak, s ezekkel szabályozzák a baranyai református magyarok életét. Hercegszöllős Sepsétől és Kőtől 7, Karancstól 5 kilométerre van, így e települések lelkészei is részt vettek rajta. E zsinat több száz évre meghatározó jelentőségű lett, hatása még ma is érződik mind az anyaországban, mind a Drávaszögben. Jelentősége abban rejlik, hogy itt iktatták be először törvencikkbe az iskolák megalapításának szükségességét, és rendeletbe foglalták az egyházi anyakönyvvezetést is (BARANYAI 170–171). E három településről azután országos híru teológusok kerültek ki, mint pl. Beythe (Böythe) István, aki Batthyány Boldizsár udvari papja, majd később az egységes magyar protestáns vallások püspöke lesz. Jelentős az irodalmi munkássága is.

A lakosság összeírására 1696-ban került sor, a török hódoltság után. Az egykori Baranya területén 260 község maradt, mindössze 40 százaléka a

hódoltság előtti településeknek (BARANYAI 205). A Dráva és a Duna összefolyásánál elterülő Drávaszög voltaképp két, dél-baranyai magyarok által (is) lakott tájat jelöl. A kiterjedtebb az ún. Külső-Drávaszög, mintegy 2-26 faluja nyugatabbra esik, érintkezik az Ormánsággal, ellenben a Duna vonalát szorosabban követő 10 községre zsugorodott Belső-Drávaszög falvakkal el van szakítva a népesebb társától (az eszék–budai hadiút mentén a törzsökös magyarság kipusztult). E kisebb Belső-Drávaszög nevét korábban Drávaköz, sőt Drávazug népi eredetű névvel is emlegették, de a szakmai és népi Drávaszög elnevezés bizonyult legnépszerűbbnek, és az erőltetett műnév, a Baranyai háromszög végleg ki is szorult a tudományos és köznyelvi szóhasználatból (KATONA). Ez a csöppnyi Belső-Drávaszög maga is két egyenlőtlen részre oszlik, az északnak félnépi neve Hegyalja, melyhez Vörösmart, Csúza, Hercegszöllős, Sepse, Kő és Karancs tartozik. Hegyalja magyar és részben délszláv lakossága a középkor derekától folyamatos, a török után, a 18. században, német és újabb délszláv telepések is érkeztek, de a II. világháború után a németek nagyobb részét kitelepítették. Hegyalja korábban polgárosodott, mint a külön Alfaluk névvel illetett déli rész, ahová az északiaknál régiesebb, hagyományosabb Laskó, Várdaróc, Kopács és Bellye tartozik. Valaha a két rész nem is szívesen házasodott össze, és belső határu a Maláka patakot nevezték meg (KATONA).

A XVII. század végén már 286 település létezik, ebből 192 magyar, 68 szláv, 3 német, 23 vegyes, főleg magyar és szláv lakossággal. 1720-ban a nevekre alapozva írták össze a nemzetiségek számarányát a következőképpen: 71,52 százalék magyar, 25,02 százalék szerb, 3,465 százalék német. Karancson a magyarok aránya meghaladta a 90 százalékot, Kő és Sepse pedig szinte teljes mértékben magyar ajkú volt (BARANYAI 205–210). Karancs híres szülötte ebből az időből Karantsi János zeneértő prédikátor volt, aki a mai napig mély nyomokat hagyott a karancsiak éneklési szokásaiban: Karancson mindig valamivel gyorsabb ütemben éneklük a zsoltárokat, mint másutt. Egy 1717-es püspöki birtoklevélre hagyatkozva megállapítható, hogy Sepse és Kő Savoyai Jenő ügynevezett bellyei uradalmához tartoznak, Karancs lakosai pedig a veteráni uradalmak jobbágysai. A termelési adatokból kitűnik, hogy a korábban betelepült németiség agrártechnikája nem múlta felül a magyarét. Érdekes, de eredményük holdanként igen gyakran alacsonyabb, mint a magyar paraszté, pedig mint Jozef Pager, a bellyei birtok adjunktusa 1824-ben kifejti, a svábok kétségtelenül a legszorgalmasabb, legrendesebb jobbágyok, háztartásuk rendezett, s jól táplálkoznak. Erkölcsi kultúrájuk magasabb szintű lenne, ha gyermekeiket rendszeresen küldenék iskolába. A magyarokról azt írja, hogy szívesen dolgoznak, de nem túl serények. Kézírásos könyve nemrég került elő a bellyei erdőgazdaság irattárából

(BARANYAI 219). Mezőgazdasági eszközeik vasból készülnek mind a németeknek, mind a magyaroknak, és az eszéki piacot látták el élelmiszerrel. Savoyai Jenő halála után a belyei uradalom – benne Sepse és Kő – Habsburg kézre kerül, és ezzel felgyorsul a Rajna menti németek betelepítése.

2. A TEMPLOMOK

A templom építése mindig erején felül igénybe vette a gyülekezetet. Az első református templomok anyagairól keveset tudunk. Elbeszélések alapján megállapíthatjuk, hogy a karancsi, kői templomok falát vesszőből fonták, és sárral tapasztották be. Téglafalú templomokat csak a XVIII. század második felétől kezdenek építeni. A téglát az egyháztagok vetették és égették ki. Szállításkor láncot alkottak, hogy mindenki kezén végigmenjenek a téglák. Karancson 1816-ban építettek téglából 800 férőhelyes templomot, mégpedig úgy, hogy a régi kis templom köré és fölé kezdték építeni az újat, és amikor ez elkészült, az új templomajtón keresztül egyszerűen kivitték a régit. A karancsi templom hajójának végén látható egy félhold alakú kopja, mely megvédte a református templomot a portyázó töröktől, és érdekes, hogy míg a török nem engedélyezte a szilárd építőanyagból készült keresztény templomok építését, mert erősségeket látott bennük, addig a karancsi templom építőanyagát nem firtatta, lehet, hogy a félholdas kopjának köszönhetően. Az 1816-ban elkezdett templomépítést 1821-re fejezték be, nagyobb mértékű javításra 1852-ben került sor. Az egész tetőszerkezetet újjáépítették szlavóniai tölgyfából, és cseréppel fedték le, 1600 forint értékben. 1861-ben és 1869-ben villámcsapás érte a tornyot, a keletkezett kár jelentős volt. Ekkor szerelték fel az első villámhárítót, majd 1883-ban ismét lényeges javításokat végeztek, és mindezt megismételték 1926-ban és 1933-ban. A templom hossza 13, szélessége 6, magassága 5,1 öl, azaz 25, 11,4 és 9,7 méter. A toronyban 2 harang szól, a kisebb 3 mázsás, a nagyobb több mint 5, csak a kalapácsa 25 fontot nyom. A harangot 1879. április 30-án helyezték fel a toronyba. A templomok végfalain levő karzatok belül oszlopokra támaszkodnak, kívül viszont a falakra. A régi famennyezet kazettái, másodfunkcióban a karzatok mellvédjére és aljára kerültek, valamint a templom piacát övező padoszlopok elé.

Sepsén az első templom az 1600-as évek első felében épült, lenn a völgyben, de 1803-ban leégett. Ezután a mai templomot a dombtetőn építették fel. Sok-sok lépcső vezet fel hozzá, ahonnan az egész falut lehet látni, ám távolabbról nézve a tornya rejtve marad. 1856-ban a tornyot újból bádogozták, alatta kicserélték a deszkaborítást, és a templom falait kívülről és belülről is kimeszelték 3301 váltóforint értékben. 1866-ban és 1877-ben a toronyórát

javították meg, amelyet 1816-ban szereltek föl. A régi templom megrepedt harangja helyett a sepsői egyház újat, egy ötmázsásat öntetett, 1827-ben pedig Fudit Henricus Eberhard Pestini harangöntőnél egy kilencmázsásat rendeltek 1568 forint értékben. Az itt élő nép úgy tudja, hogy falujukat azért nevezik Sepsének, mert senki sem találta meg, hisz a völgyben bújik meg, erdőkkel körülvéve. Nevében kétszer is benne van a *se* szó: se itt, se ott nem volt. S a régiségben – Lábadi Károly néprajzkutató szerint –, hogy könnyebb legyen kimondani a *se* szót, elkezdtek Sepsének nevezni.

A szájhagyomány azt tartja, hogy Kőnek nádfedeles temploma volt, s amikor leégett, akkor építették a mostanit. A kői gyülekezet jóval később szerveződött, mint a környező egyházközösségek, a török kiűzése után 1698 táján. Templomukat 1710-ben kezdték építeni, 1885-ben már 3 harangjuk volt, melyeket 1720-ban, 1830-ban és 1877-ben öntöttek. Mára csak kettő maradt. A torony építése 1877-re tehető, és bádoggal borították be. A kői templom a második világháború alatt igen megrongálódott. A tornyot szétlőtték, falán több négyzetméternyi rés tátong, padjait koporsódeszkanak használták föl. A templomot a kisebb-nagyobb tatarozások után 1983-ban újjították fel. A kői református hívek a torony bádogborításának festését vállalták, a többi részét szakemberek vakolták, és időálló festékekkel vonták be. A templomtető hibáit is kijavították. A paplak külső és belső festése is megtörtént. A munkálatok ára anyaggal együtt 300 ezer dinár volt. E nagy munkához nem kért, de nem is kapott segílyt a kői gyülekezet. Önerejéből végezte el a teendőket. Tíz évvel később a szerb megszállás alatti rongálás következtében megsérült templom felújítása nagyjából annyiba került, mint 1983-ban, de a teljesen elszegényedett lakosság már csak hathatós magyarországi segítséggel tudta elvégeztetni a munkálatokat. Az általában kelet-nyugati tájolású templomok belső terét a templom piaca osztja ketté. Innen az épület hosszanti tengelyében széles utak vezetnek a végfalakig, a kettéosztott padoszlopok között, melyek a nyugati végén hosszabbak, több sorból állnak. A középső tér hosszanti oldalán, a fal mentén van a szószék a papszékkal. A piac közepén, az épület belső terének centrumában áll a leterített úrasztala, közepén a Bibliával. Mellette virágváza, nyáron friss vágott virággal, télen búzacsokorral. Művirágot nem visznek be a templomba, arra utalva ezzel, hogy Jézus Krisztus él. A karzaton, az orgona melletti rövid padokból álló padoszlopnak „kanászpád” volt a neve, a vele szembeni karzaton lévő kettős padoszlop a karzati főhely. A templomba való menetelkor az együtt érkező csoportok a templomajtóban szétváltak és mindenki ment a maga helyére. Valamikor a községi előljárók a községházán gyülekeztek és a bíróval az élen vonultak az istentiszteletre. A presbitereket a kurátor vezette be, az utóbbi időben a lelkész. Az ülésrend szabályozva volt, a kisfiúk

– a lányokhoz hasonlóan – az asszonyok padjában ültek, később a férfiaknak kijelölt helyeken a földszinti padoszlopokban. Az előjáróság a keresztpad első sorában ült, a presbitérium pedig mögötte. Míg a mai Vajdaságban a református templomokban az istentiszteleti ülőhelyek kijelölése nagyon szerint történt, addig ez Baranyában nem volt jellemző. A társadalomban uralkodó törvényszerűségek a gazdasági helyzet függvényei. A Drávaszögben, így Karancson, Sepsén és Kőben a falvak kishatárúak, földjeik kevésbé termékenyek. Itt nem alakulhatott ki olyan méretű rétegződés, mint az Alföldön. A szerény lehetőségek azonban nem jelentettek elmaradottságot. Az bizonyos, hogy a családon belüli, de így a társadalmon belüli státusváltást követő templombeli helyváltoztatást, az erkölcsi közgondolkodást jó irányba befolyásolták. Mindenkinek az ösztönébe vették, hogy hol a helye, mi a szerepe, milyen kötelezettségei vannak családjá, s ezáltal az egész faluközösség javát szolgálva. Ma már nem ragaszkodnak mereven az évszázados ülőrendhez, igaz, nagy eltérés sincsen. Most is külön ülnek a férfiak és a nők. Az úrasztalától jobbra a férfiak, balról a nők foglalnak helyet. Az úrasztalával szemben pedig a presbiterek és az egyház számára fontos vendégek.

3. KIEMELKEDŐ EGYÉNISÉGEK

Hogy Baranyában a mai napig élnek magyar anyanyelvű reformátusok, az a többi között olyan kiváló teológusok segítségével köszönhető, mint Ágoston Sándor püspök, aki a trianoni szerződés értelmében elszakított területeken a sok nehézség ellenére megalakította a Jugoszláv Református Keresztyén Egyházat, biztosítva a délvidéki magyarság megmaradását. Ágoston Sándor, aki a bácskai Bácsfeketehegyen született, 1882-ben a Budapesti Református Teológiai Akadémián végzett, majd Kórógyra és Eszékre került lelkésznek. 1921-től szülőfalujába ment vissza. 1922-től alesperese, 1928-tól főesperese, majd 1933-tól püspöke volt a jugoszláv református egyháznak. Szívügyének tartotta a drávaszögi magyar reformátusok boldogulását. Erejéhez mérten nagyon sok segítséget nyújtott Karancsnak, Kőnek és Sepsének is. A több nyelven kiválóan beszélő püspök igazi diplomata is volt. A második világháborút követően személyesen kért kihallgatást Tito jugoszláv elnöktől, és közbenjárására a délvidéki magyarok elkerülték a legszörnyűbb tragédiákat. 1960-ban halt meg.

A másik nagy egyénisége a baranyai reformátusoknak Hájek János református esperes, aki a bánáti Nagyszereden született 1936-ban, egy egyszerű földműves család harmadik gyermekeként. Teológiai tanulmányainak befejezése után Pacséron volt segédlelkész, majd Karancsra, Kőbe és Sepsére neveztek ki lelképásztornak. A szlavóniai-baranyai egyházkerület esperese lett

1986-ban, és ezt a tisztséget egészen haláláig betöltötte. Különösen fontos volt helytállása a háborús időkben, szintén higgadt és megfontolt modorával, jó tárgyalókészségével nagyon sok magyart megmentett a pusztulástól. Igazi támasza volt a baranyai magyarságnak, nemcsak a reformátusoknak, hanem mindenki másnak, aki segítséget kért tőle. A legnagyobb menekültáradatban kijelentette a csüggedőknek: „Veletek maradok, és én leszek az utolsó magyar, aki elhagyja Baranyát.” Pedig nem magyarnak született, a magyar nyelvet is csak 12 éves korában tanulta meg. A nemzetisége cseh volt. 1997-ben hunyt el. Temetésén megjelentek a magyar reformátusok és katolikusok mellett a szerbek, horvátok és bosnyákok is. Hat év háborúzást követően koporsójánál találkoztak az addig szemben álló felek, menekültek és itthon maradtak, üldözők és üldözöttek. Hájek János valamennyi baranyai lakos tiszteletét kivívta, úgy élt, ahogy a Bibliából tanulta és tanította, még halálával is az emberek közötti megbékélést szolgálta.

4. SZABADSÁGHARC, TRIANON, JUGOSZLÁVIA, HORVÁTORSZÁG

Az 1848-49-es szabadságharcot a magyar lakosság lelkesen támogatta, a három település tevékenyen részt vállalt az osztrákok elleni harcban, de a Drávaszögben komolyabb összetűzések nem történtek. A XIX. század második fele békésebb korszak volt. A technikai fejlődés, a civilizáció előrehaladt, a jobbágy felszabadult. A bortermelő vidékek gazdasága felvirágozott, Kő, Karancs és Sepse szőlősgazdái már meghatározó szerepet játszottak nemcsak településük, hanem az egész térség életében. Ekkor épültek fel a mai napig híres parasztkúriák. Kezdték hazatérni az emigrációból a volt 1848-as szabadságharcosok. A legismertebb Ács Gedeon, Kossuth Lajos lelkipásztor, aki elkísérte Kossuthot Törökországba és Amerikába is. Hazatérése után Csúzán lett lelkész, de prédikált Sepsén és Kőben is. Az első világháborút lezáró béketárgyalások kapcsán a Drávaszög a Szerb–Horvát–Szlovén, majd később a Jugoszláv Királysághoz került.

1918. november 25-én az újvidéki szerb és horvát nagygyűlésen határozat született e területeknek a szerb királysághoz való csatolásáról, majd rögtön ezután kimondták csatlakozásukat a Szlovén–Horvát–Szerb Államhoz, melyet Zágrábból irányított a Nemzeti Tanács. Itt valójában két ellentétes határozat született, melyek lényegtelené váltak, amikor 1918. december 1-jén kikiáltották a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságot. Baranya megyének nagy része tehát szerb megszállás alá került. 1922. február 20-ától április 3-áig a határt kijelölő bizottság Eszéken állomásozott, feladata pedig a mai határ kijelölése volt. Ekkor került a Drávaszög 34 helysége a Szerb–Horvát–

Szlovén Királysághoz. Az országot 1929-ben bánóságokra osztották. A közigazgatásban a hivatalos nyelv a szerb lett, még ott is, ahol szinte a teljes lakosság magyar anyanyelvű volt (FARAGÓ).

A magyar reformátusok is elszakadván az anyaországtól, magukra maradtak. Karancs, Kő és Sepse református magyarjaival senki se foglalkozott, sőt az a veszély is fennállt, hogy templomaikat, imaházait és az egyházi termőföldeket is elveszítik. Az új jugoszláv hatalom nemzetközi szinten ígéretet tett a nemzeti kisebbségek jogainak a biztosítására, a gyakorlatban azonban ez nem valósult meg. A római katolikus vallású magyar kisebbség még valamilyen formában számíthatott a Vatikán védelmére, de a magyar reformátusok semmilyen oltalomban nem reménykedhettek. Az uralkodó Karađorđević dinasztiához tartozó Péter, majd fia, Sándor király nagyszerb törekvéseibe nem fértek bele a magyar reformátusok. Ellenséget, megbízhatatlan elemeket láttak bennük. Az itt élő magyarság 1918 végén olyan államba került, amelyben a horvátok és szerbek által a magyarellen es elnyomás és asszimilációs törekvések végre legfelsőbb szintre emelkedhettek. A katolikus papokat, református lelkészeket, tanítókat kiűzték az országból, a nagybirtokokat felosztották, tulajdonosaik nagyobb része Magyarországra menekült, s több mint 15 ezer magyar az Egyesült Államokban telepedett le. Ugyanakkor megindult a szláv népesség szisztematikus betelepítése a magyarlakta településekre. A hatalomváltás inkább a városi magyarságot érintette érzékenyen, hisz tisztviselők, hivatalnokok, értelmiségiek voltak, akiket elűldöztek, vagy akik önként távoztak. A falusi térségekben, így Karancson, Kőben és Sepsén kevésbé csökken a magyarság száma, de a csökkenés így is jelentős volt. Míg 1910-ben 25 településen lakott ezernél több magyar, addig 1921-re már csak 12-ben. A vizsgált területen az első használható adatokat közlő népszámlálást 1890-ben végezték, mert az 1850. évinek az adatait részletes területi bontásban nem ismerjük, az 1869. évinél pedig nem kérdeztek rá az anyanyelvre vagy a nemzetiségre. Az 1890-es, az 1900-as és 1910-es népszámlálások azonos módszerrel készültek, a lakosság anyanyelvét és vallását kérdezték, és az adatsorokat községsorosan publikálták. A környező országokban sokszor támadott 1910-es népszámlálásnál meg kell jegyezni, hogy Horvátországban a kérdezőbiztosok horvátok voltak, s a teljes feldolgozást a zágrábi Statisztikai Hivatal végezte, így a magyar anyanyelvűekre vonatkozó adatok szándékos torzítást bizonyosan nem tartalmazhattak. Ezeknél a népszámlálásoknál egyébként külön anyanyelvűekként szerepeltek a szerbek és a horvátok. Az impériumváltozást követően az első délszláv népszámlálást 1921-ben hajtották végre: anyanyelvre és vallásra kérdeztek rá, s az adatokat községsorosan is publikálták. Szerencsétlen dolog, hogy politikai okokból a szerbek és horvátok csak ösz-

szevontan (szerbhorvátokként) szerepeltek. A következő, 1931-es népszámlálás adatait csak bánóságokra összegezve publikálták, ezért ezek az adatok a mai terület egységekre átszámolhatatlanok (SEBŐK). Jugoszlávia 1929-ben történt megalakulásakor politikai, közigazgatási reformot hajtottak végre, az új területi egység a Bánóság lett (MÁK). A Baranyai háromszög a Dunai Bánósághoz tartozott újvidéki székhellyel. A Dunai Bánóság létrehozásával egy-egy közigazgatási egységben csökkent a kisebbségek száma, 385 ezer magyar került ide, csaknem ugyanennyi némettel és kétmillió szerbvel (DOMONKOS 54). A trianoni békeszerződés harmadik része tartalmazta ugyanazokat a kisebbségvédelmi előírásokat, amelyeket a győzteseknek tiszteletben kellett tartaniuk a magyar kisebbséggel szemben, ezt azonban az új délszláv állam vezetői nem tartották fontosnak. Jugoszlávia a magyar területek 19,5 százalékát kapta, ami 62 ezer négyzetkilométert tett ki – Magyarország összlakosságának 20 százalékával (VECSEKLŐY 238). Az új államban nemcsak a magyar kisebbség, hanem a német, az albán, az olasz etnikum sem élvezte a teljes állampolgári jogokat. Karancs, Kő és Sepse esetében ez a magyar, valamint a német kisebbséget érintette. A Trianon utáni első népszámlálás adatai szerint a létrejött Szerb–Horvát–Szlovén Királyság csaknem 12 milliós lakosságának 18,8 százaléka tartozott a nemzeti kisebbségekhez. Az 1921. évi első hivatalos jugoszláv népszámlálási adatok szerint a Baranyától elcsatolt 34 helység 48 966 lakosából 16 535 magyar, 16 072 német, 15 403 szerb és horvát, 954 egyéb nemzetiségűnek vallotta magát (MÁK 1997). A magyar kisebbség helyzete az 1940-ben megalakult Horvát Bánóságban lett valamennyire elfogadható. 1941 áprilisában Jugoszlávia széthullott. A Drávaszög visszakerült Magyarországhoz, így Karancs, Kő és Sepse is. A Baranyai háromszögben ekkor 18 854 magyar élt (Népszámlálás Horvátországban). 1944 őszétől 1945 tavaszáig állóháború alakult ki Szerémség, Kelet-Szlavónia és Baranya területén. A bevonuló partizán szabadcsapatok az egész Délvidéken, így Baranyában is megtorlásokat és kitelepítéseket hajtottak végre a helyi németek és magyarok rovására. A második világháborút követően Baranya a titói Jugoszlávia kötelékében működő Horvátországhoz került. Az itt élő németység szinte teljesen elpusztult, de a magyarok is szép számmal hagyták el e területeket. Helyükre már 1945-ben Boszniából és Hercegovinából telepítettek lakosokat. Karancsra és Kőbe Mostar környéki hercegovinai telepéseket, így a több száz éves etnikai egyensúly felbomlott, és a török időkre emlékeztetve a szerbek és a horvátok kerültek túlsúlyba. 1918-ban a Drávaszögben majd minden településen többségben voltak a magyarok, 1945-ben már csak 11 településen alkotnak többséget, ilyen pl. Sepse (MÁK 1997: 4–12). Akárcsak a török időkben, a völgyben elhelyezkedő falu bezárkózottsága és önfenntartása le-

hetővé tette, hogy az ott élők ne vándoroljanak el, de a község nem csábított idegeneket sem, így a nemzetiségek közötti keveredésre sem volt sok példa. A települést elkerülték az asszimilációs folyamatok is.

5. A HORVÁTORSZÁGI MAGYARSÁG TERÜLETI MEGOSZLÁSA

A magyar összlakosság zömét 1991-ben a Drávaszögben élők adták (LÁBADI). Megdőbbentően kevesen voltak, Horvátország korán szórványosodásnak indult nyugat-szlavóniai régiójában. A kelet-szlavóniai járások magyar lélekszáma elsősorban Rétfalu, Kórógy, Szentlászló, Haraszi népességében volt jelentősebb. A tengerparti megyékben végzett összeíráskor 1955 magyart találtak. Létszámuk – elsősorban a bácskai bevándorlók révén – az enyhe emelkedés ellenére sem jelentős, mert szétszórta, nem tömbben éltek. Ugyanez a helyzet a nagyobb városokban élőkkel is: Zágrábban 1971-ben 1408 magyart írtak össze, 1991-ben pedig 1178-at. A legtöbb magyarnak otthont adó város 1991-ben a 104 761 lélekszámú Eszék volt, ott 1344-en éltek ugyancsak nem tömbben. Az abszolút többségű magyar településekből 1991-ben már csak 9 volt, valamennyi falusi jellegű, s mindegyik a Drávaszögben található. Ugyanebben az időszakban ott relatív többségben mindössze 6 településen éltek magyarok. Az 1991-ben kirobbant háborút követő első népszámlálást 2001-ben tartották, a nemzetiségi mutatók 2002. június 21-én váltak ismertté. Tíz esztendő alatt 25,7 százalékkal lett kevesebb a horvátországi magyarság. A helyzetet még tragikusabbnak tünteti fel az anyanyelvre vonatkozó adat: mindössze 12 651-en vallották azt, hogy magyar az anyanyelvük. A legutóbbi 2011-es népszámlálás adatai további csökkenést mutatnak a magyarok lélekszámát illetően.

Történelme során örökös adventben élt a Drávaszög népe. Az első nagy törökűlés után is sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Baranya falvai magukra találjanak. A XX. században újabb csapás érte a Drávaszöget és népét. Sokadik pusztulásának drámája a trianoni békeszerződés aláírásával folytatódott. A legeslegújabb advent előzménye: 1991-ben Jugoszlávia szétesett, Horvátország kikiáltotta függetlenségét, amelyet lelkesen üdvözölt a Drávaszög magyarsága. A teljes szabadság ízét azonban csak jóval később kóstolhatta meg.

Ez az írás a drávaszögi magyarokról szól, nekik szól. Buzdítani szeretné mindazokat, akik elolvassák, hogy imádkozzanak ezért a népért, amely ma hitéért, életéért, megmaradásáért vív hősi küzdelmet, bízva abban, hogy még sokáig felhangozzék magyar nyelven a reformátusok „himnusza” a karanci, kői és sepei templomokban:

„Tebenned bízunk eleitől fogva,
 Uram, téged tartottunk hajlékunknak!
 Mikor még semmi hegyek nem voltak,
 Hogy még sem ég, sem föld nem volt formálva,
 Te voltál és te vagy, erős Isten
 És te megmaradsz minden időben”
 (90. Zsoltár, Magyar Református Énekeskönyv)

IRODALOMJEGYZÉK

- BARANYAI Júlia 1976. *Vízbe vesző nyomokon*. Forum Könyvkiadó, Újvidék
- DOMONKOS László 1992. *Magyarok a Délvidéken*. Zrínyi Kiadó, Budapest
- FARAGÓ Ferenc (é. n.). *Drávaszög*. http://www.hhrf.org/xantusz/mv_horvatorszag_reszletek.html#Drávaszög (2007. 02. 12.)
- KATONA Imre (é. n.). *Búcsúszavak a Drávaszögről*. <http://www.forrasfolyoirat.hu/0111/katona.html> (2007. 02. 13)
- LÁBADI Károly 1997. *Drávaszög*. HunCro, Eszék
- LÁBADI Károly (é. n.). *Nyelvtörvények, nyelvi jogok Horvátországban*. http://www.mtaki.hu/docs/cd2/tanulmany/11_Labadi_Karoly.htm (2007. 02. 12.)
- MÁK Ferenc (é. n.). *Magyarok Horvátországban – tanulmány a Magyar kisebbségek Kelet-Közép-Európában című kötethez* (kézirat)
- MÁK Ferenc 1997. Menekülésben. *Pro Minoritate* 1997/1. 4–12. <http://www.hhrf.org/prominoritate/1997/7tav0,1.htm#E13E4> (2007. 02. 12.)
- NÉPSZÁMLÁLÁS Horvátországban. <http://www.emagyar.net/index.php?p=regional&dd=24> (2007. 02. 13.)
- SEBŐK László (é. n.). *A horvátországi magyarok a statisztikák tükrében*. http://www.regiofolyoirat.hu/newspaper/1992/3/08%20Sebok_Laszlo.doc. (2007. 02. 13.)
- VECSEKLŐY József 1993. *Nemzetgyilkossági kísérlet – Trianon*. Antológia Kiadó, Lakitelek

Karancs – Kő – Sepse

The minority of Hungarians live abroad of Hungary – except from Slovenia – in the Croatian Dráva-angle. The Hungarians settled there, in the biblical way blessed territory early. The first pioneer of the Baranyian Reformation was Mihály Sztárai, a preacher from Laskó, who was the priest in court of Péter Perényi, who was the Baron from Siklós, the crown keeper and even a candidate for the crown. Mihály Sztárai wrote most of his opuses in Laskó.

On the 16th and 17th August, 1576 there was a council in Hercegszőlős, where 40 preachers attended. There they phrased and wrote canons, so they

could regulate the lives of the Hungarians in Baranya. The council was for hundreds of years very determinate and its effect is also perceptible today in the Dráva-angle and in Hungary, too. Its relevancy lies in the fact, that that schools had to be established and the ecclesiastical registrations had to be made by law.

Keywords: Dráva-angle, Christianity, Hungarian consciousness, the power of retention, eternal performance, survival in the native land.

Karanč –Ke – Šepše

Demografski najmanja zajednica Mađara u dijaspori, ako ne uzmemo u obzir onu u Sloveniji, se nalazi u Baranji, u Hrvatskoj. Mađari doseljenici su se rano nastanili na ovom biblijskom obilatošću obdarenom području. Baranjski začetnik reformacije bio je Mihalj Starai, propovednik iz Laškog, dvorski sveštenik Petera Perenjija, šikloškog veleposednika, čuvara krune i čak pretendenta na presto. Većinu svojih dela pisao je u Lašku. 16. i 17. avgusta 1576. četrdeset kalvinističkih propovednika održao je sinod u Kneževim Vinogradima, gde su doneli crkvene zakone da bi njima uredili život kalvinističkih Mađara u Baranji. Ovaj sinod je imao određujuću ulogu nekoliko stotina godina, i njegov uticaj se oseti i danas, kako u matici, tako u Baranji. Njegov značaj leži u tome da je na njoj prvi put upisana u zakon potreba za osnivanjem škola, i takođe je odredio vođenje crkvenih matičnih knjiga.

Cljučne reči: Kut Drava, kršćanstvo, mađarska svijest, moć zadržavanja, vječni nastup, opstanak u rodnoj zemlji.

Beérkezés időpontja: 2017. december 5.

Elfogadás időpontja: 2017. december 15.